МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования и науки Республики Башкортостан
Муниципальное казенное учреждение управление образования муниципального района Ишимбайский район РБ
МБОУ СОШ с.Верхнеиткулово МР Ишимбайский район РБ

РАССМОТРЕНО	СОГЛАСОВАНО	УТВЕРЖДЕНО
На заседании ШМО учителей башкирского языка и литературы, ОДНКНР. Руководитель ШМО ___ Гайнетдинова Р.А. Протокол № 3 от «30» августа 2023 г.	Заместитель директора по УВР ___ Абдрахманова Н.А. Протокол № 3 от «30» августа 2023 г.	Директор школы ___ [illegible] Приказ № 28 от «31» августа 2023 г.

Адаптированная

рабочая программа учебного предмета

«Башкирский язык»

для обучающихся с умственной отсталостью

(интеллектуальными нарушениями)"

7 класс

Вариант 1

с.Верхнеиткулово 2023

1

ЙӨКМӘТКЕ

Аңлатмалы яҙыу..3

«Туған (башҡорт) теле» уҡыу предметына дөйөм характеристика...........................3

«Туған (башҡорт) теле» уҡыу предметының маҡсаттары...4

«Туған (башҡорт) теле» уҡыу предметының уҡыу планындағы урыны..................5

Уҡыу предметының йөкмәткеһе..5

«Туған (башҡорт) теле» уҡыу предметын үҙләштереүҙең планлаштырылған һөҙөмтәләре..... ……………………………………………………………..…...…16

Шәхсән һөҙөмтәләре..16

Метапредмет һөҙөмтәләре..19

Предмет һөҙөмтәләре..22

7 класс..27

Тематик планлаштырыу...34

7 класс..41

Уҡытыу туған (башҡорт) телендә алып барылған төп дөйөм белем биреү ойошмаларының 5-9 кластары өсөн өлгө программа һәр уҡыу йылында уҡыу предметының йөкмәткеһен, уҡытыуҙың төп методик стратегияһын, «Туған (башҡорт) теле)» уҡыу предметы саралары ярҙамында уҡыусыларҙы тәрбиәләү һәм үҫтереүен билдәләй.

Программаның норматив-хоҡуҡи нигеҙләнеше:

- Рәсәй Федерацияһының конституцияһы;
- Федеральный закон от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» (с изменениями и дополнениями);
- « Рәсәй Федерацияһының мәғариф тураһындағы законы» (29.12.2012. №273-ФЗ) (үҙгәрештәр һәм өҫтәмәләр менән);
- «Рәсәй Федерацияһы халыҡтары телдәре тураһында» Законы (25.10.1991. № 1807-1 ФЗ) (үҙгәрештәр һәм өҫтәмәләр менән);
- «Төп дөйөм белем биреү Федераль дәүләт белем биреү стандарттары» (31. 05.2021 й. № 287);
- Төп дөйөм белем биреүҙең өлгө төп дөйөм белем биреү программаһы (18.03.2022. № 1/22дөйөм белем биреү буйынса федераль уҡыу-уҡытыу берекмәһе ҡарары менән раҫланған);
- Өлгө тәрбиәүи программа (02.06.2020. № 2/20 дөйөм белем биреү буйынса федераль уҡыу-уҡытыу берекмәһе ҡарары менән раҫланған);
- «Рәсәй Федерацияһы халыҡтарының туған телдәрен уҡытыу Концепцияһы» (2019 йылдың 1 октябрендә Рәсәй Федерацияһының Мәғариф Министрлығы коллегияһы ултырышында раҫланған);
- Башҡортостан Республикаһының конституцияһы;
- Башҡортостан Республикаһының «Мәғариф тураһындағы» Законы (үҙгәрештәр һәм өҫтәмәләр менән);
- 2021 – 2030 йылдарҙа «Башҡортостан Республикаһының дәүләт телдәрен һәм Башҡортостан Республикаһы халыҡтарының туған телдәрен уҡытыу Концепцияһы» (30 декабрь Башҡортостан Республикаһы Башлығы 2020 йылда № УГ-613 Ҡарары менән раҫланған);
- 2021 – 2030 йылдарҙа «Башҡортостан Республикаһының дәүләт телдәрен һәм Башҡортостан Республикаһы халыҡтарының туған телдәрен уҡытыу Концепцияһы» (30 декабрь Башҡортостан Республикаһы Башлығы 2020 йылда № УГ-613 Ҡарары менән раҫланған)

Башҡортостан Республикаһы һәм Рәсәй Федерацияһының башҡа регионадарында башҡорт телендә уҡытыу йә туған (башҡорт) телен өйрәнеү дөйөм белем биреү ойошмаларында эшләүсе башҡорт теле уҡытыусыларына уҡыу предметынан мәктәптә белем биреүҙең хәҙерге тенденцияларына һәм уҡытыуҙың актив методикаһына йүнәлдерелгән эш программаһы төҙөүҙә методик ярҙам күрһәтеү йәһәтенән төҙөлдө.

Программаның йөкмәткеһе системалы-эшмәкәрлекле йүнәлеш менән ярашлы төҙөлгән һәм «Туған тел һәм туған әҙәбиәт» уҡыу предметына төп дөйөм белем биреү федераль дәүләт белем биреү стандарттарының төп дөйөм белем биреү программаһының өлгәшелгән һөҙөмтәләрен үҙләштереү өлөшөнә йүнәлдерелгән.

Дәреслектәр һәм эш программа төҙөүсе авторҙар уҡыу материалының күләмен һәм йөкмәткеһен киңәйтергә, уҡыусыларҙың үҙешенә һәм тәрбиәләүгә булышлыҡ итеүсе эш төрҙәре тәҡдим итергә хоҡуҡлы.

«ТУҒАН (БАШҠОРТ ТЕЛЕ)» УҠЫУ ПРЕДМЕТЫНА ДӨЙӨМ ХАРАКТЕРИСТИКА

Башҡорт теле – башҡорт халҡының туған теле, Башҡортостан Республикаһының дәүләт теле.

Туған тел башҡорт мәҙәниәте һәм әҙәбиәтенең рухи байлығына ылыҡтырыу сараһы булып хеҙмәт итә, шәхесте социаллэштереүҙең төп каналы һәм уны кешелектең рухи-тарихи тәжрибәһенә ылыҡтырыу.

Төрлө белемдәрҙе үҙләштереү һәм һаҡлау формаһы булараҡ, башҡорт теле башҡа предметтар менән тығыҙ бәйләнгән, уларҙы үҙләштереүгә, ә һуңынан - профессиональ күнекмәләрҙе үҙләштереү сифатына тәьҫир итә. Аралаша белеү, аралашыу процесында уңыштарға өлгәшеү, юғары социаль һәм профессиональ активлыҡ шәхесте характеристикалау булып тора, тормоштоң бөтә өлкәләрендә кеше уңыштарын билдәләй, хәҙерге үҙгәреүсән донъя шарттарында уның социаль яраҡлашыуына булышлыҡ итә.

Төрлө тормош ситуацияһында баланың тәртибендә этик нормаларҙы формалаштырыуҙа туған тел нигеҙ булып тора.

Мәктәптә башҡорт теленә өйрәнеү уҡыусының әхлаҡи һәм коммуникатив мәҙәниәтен камиллаштырыуға йүнәлдерелгән, уның интеллектуаль һәм ижади һәләттәрен, фекер йөрөтөү, хәтер һәм күҙ алдына килтереүен, үҙаллы уҡыу эшмәкәрлеге күнекмәләрен, үҙ алдына уҡыуын үҫтереү.

Уҡыу предметының йөкмәткеһе кластан тыш уҡыу эшмәкәрлегендә (викторина, конкурс, экскурсияларҙа һәм башҡа сараларҙа) тормошҡа ашырырға мөмкин.

«ТУҒАН (БАШҠОРТ ТЕЛЕ)» УҠЫУ ПРЕДМЕТЫН ӨЙРӘНЕҮҘЕҢ МАҠСАТЫ ҺӘМ БУРЫСТАРЫ

«Туған (башҡорт) теле» уҡыу предметын өйрәнеүҙең **маҡсаты** – телмәр эшмәкәрлегенең төрҙәрен, туған телдәге коммуникатив күнекмәләрҙе һәм телмәр мәҙәниәтен камиллаштырыу, башҡорт теленең үҙенсәлектәре, тел

тураһындағы фәндең бүлектәре менән тап килеүсе төп тел берәмектәре тураһында белемдәрҙе киңәйтеү.

«Туған (башҡорт) теле» уҡыу предметын өйрәнеүҙең **бурыстары:**

— дөйөм Рәсәй ҡиммәте, сағылдырыу формаһы һәм башҡорт, Башҡортостан Республикаһының башҡа халыҡтарына рухи байлығын һаҡлаусы, кешенең төрлө сфералағы эшмәкәрлегендә аралашыу һәм белем алыу сараһы булараҡ башҡорт теленә ҡарата аңлы мөнәсәбәт тәрбиәләү,

— дөйөм Рәсәй һәм башҡорт мәҙәниәтенә, Рәсәй Федерацияһының барлыҡ халыҡтарҙың мәҙәниәтенә һәм теленә ҡарата ихтирам тәрбиәләү;

— шәхсән үҫеш инструменты һәм төрлө мәғлүмәтте ҡабул итеү, шул иҫәптән төрлө уҡыу предметтарынан белем алыу сараһы булараҡ башҡорт телен үҙләштереү;

— башҡорт теле тураһында белемдәрҙе, уның төҙөлөшө һәм үҫеш ҡануңдары, башҡорт теленең стилистик ресурстары тураһында белемдәрҙе үҙләштереү; башҡорт әҙәби теле нормалары һәм телмәр этикеты нормаларын практик үҙләштереү;

— актив һәм потенциаль һүҙлек запасын байытыу һәм төрлө грамматик сараларҙы үҙ телмәр практикаһында ҡулланыу;

— орфографик һәм пунктуацион грамоталыҡты камиллаштырыу; телмәреңде камиллаштырыуға ынтылыуҙы тәрбиәләү;

— телмәр эшмәкәрлеген, шәхес- ара һәм мәҙәниәт- ара формаль һәм формаль булмаған шарттарҙа кешеләр менән эффектив аралашыуҙы тәьмин итеүсе коммуникатив күнекмәләрҙе камиллаштырыу;

— башҡорт телен өйрәнеү процесында фекер йөрөтөү эшмәкәрлеген универсаль интеллектуаль сағыштырыу, анализ, синтез, абстрактлашыу, дөйөмләштереү, классификациялауҙы камиллаштырыу, билдәле законлылыҡ һәм ҡағиҙәне билдәләү;

— функциональ грамоталыҡты үҫтереү: мәғлүмәти эҙләнеү күнекмәләрен тормошҡа ашырыу, кәрәкле мәғлүмәтте алыу һәм эшкәртеү, интерпретация биреү һәм төрлө форматтағы текстарҙы (тотош, тотош булмаған текст һәм б.) аңлау һәм ҡулланыу;

— стратегик һәм тактик мәғлүмәти-мәғәнәүи тексты эшкәртеүҙе, тексты аңлау, уның билдәләнешен, дөйөм мәғәнәһен, авторҙың коммуникатив ниәттәрен, логик структураһын, тел сараларының ролен үҙләштереү.

«ТУҒАН (БАШҠОРТ) ТЕЛЕ» УҠЫУ ПРЕДМЕТЫНАН ӨЛГӨ ЭШ ПРОГРАММАҺЫНЫҢ ТӨП ЙӨКМӘТКЕЛЕ ЙҮНӘЛЕШТӘРЕ

Башҡорт телен уҡытыуҙың төп йөкмәткеһе уҡыусы уҡыуының интегратив күнекмәһе булараҡ, функциональ грамоталылыҡты үҫтереүгә, текстарҙы уҡыу һәм аңлау, төрлө форматтағы текстарҙағы мәғлүмәтте ҡулланыу, уны баһалау, үҙ маҡсатыңа ирешеү өсөн уның тураһында фекер йөрөтөү, үҙ мөмкинлектәреңде һәм белемеңде киңәйтеү, социаль тормошта ҡатнашыуға йүнәлдерелгән.

Тел һәм телмәр эшмәкәрлеге мәктәп курсындағы башҡорт теленең системаһын барлыҡҡа килтереүсе төп билге булып тора.

Программа түбәндәге блоктарға бүленә.

Беренсе блокта – «Тел тураһында дөйөм төшөнсә» – тел һәм тарих, тел һәм башҡорт халҡының матди һәм рухи мәҙәниәт бәйләнешен, башҡорт теленең милли-мәҙәниәт үҙенсәлеген, башҡорт һәм Рәсәй һәм доньяуи башҡа халыҡтарҙың телендә һәм мәҙәниәтендә дөйөм һәм үҙенсәлекле ятарын асыу, халыҡ-ара аралашыу мәҙәниәтен үҙләштереү йөкмәткеһе тәҡдим ителгән.

Во втором блоке – «Язык и речь» – представлено содержание, направленное на совершенствование видов речевой деятельности в их взаимосвязи и культуры устной и письменной речи, развитие базовых умений и навыков использования языка в жизненно важных для школьников ситуациях общения.

Икенсе блокта – «Тел һәм телмәр» – телмәр эшмәкәрлеге төрҙәрен телдән һәм яҙма телмәр мәҙәниәте һәм уларҙың бәйләнешен камиллаштырыуға, төп күнекмәләр һәм уҡыусыларҙың тормошта мөһим аралашыу ситуацияһында телдең ҡулланыу күнекмәләрен үҫтереүгә йүнәлдерелгән йөкмәтке тәҡдим ителгән.

Өсөнсө бүлек – «Телмәр мәҙәниәте» – уҡыусыларҙа тормоштоң бөтә өлкәләрендә башҡорт телен ҡулланыуға яуаплы һәм аңлы мөнәсәбәт, үҫеп килгән быуындың телмәр мәҙәниәтен үҫтереү, телмәр мәҙәниәтен практик үҙләштереү: урынлы, теүәл, логик яҡтан бәйләнешле, таҙа, бай һәм тасуири ҡулланыу талаптарын иҫәпкә алып, әҙәби башҡорт теле нормаларын телдән һәм яҙма формала аңлы ҡулланыу күнекмәләрен; норма варианттарын аңлау; заманса башҡорт әҙәби тел норматив һүҙлектәргә, шул иҫәптән, мультимедийный мөрәжәғәт итеү ихтыяжлығын үҫтереү, һәм улар менән ҡулланыу күнекмәләрен камиллаштырыуҙы формалаштырыуға йүнәлдерелгән.

Дүртенсе бүлек – «Текст» – уҡыусыларҙа белем һәм күнекмәләрҙе үҫтереү, төрлө мәғәнәүи-функциональ, стилистик төрҙәге, жанрҙағы текстарҙы төҙөү һәм анализлауға йүнәлдерелгән.

Бишенсе блок – «Телдең фукциональ төрлөлөгө» – уҡыусыларҙың башҡорт әҙәби телен аралашыу бурыс һәм шарттарынан сығып, шулай уҡ йәнле һөйләү стиле, матур әҙәбиәт теле, фәнни стиль, публицистик стиль, рәсми эш ҡағыҙҙары стиле, хаттар стилен өйрәнеүҙе үҙләштереүгә йүнәлдерелгән.

Алтынсы блокта – «Тел системаһы» – билдәле тел күренештәрен һәм тел ғилеме бүлектәренең төп лингвистик аңлатмалары: фонетика, орфоэпия, графика, орфография, лексикология, фразеология, морфемика, һүҙьяһалышы, морфология, синтаксис, тыныш билдәләрен өйрәнеү йөкмәткеһе тәҡдим ителгән.

«ТУҒАН (БАШҠОРТ) ТЕЛЕ» УҠЫУ ПРЕДМЕТЫНЫҢ УҠЫУ ПЛАНЫНДАҒЫ УРЫНЫ

Төп дөйөм белем биреү Федераль дәүләт белем биреү стандарттарына ярашлы «Туған (башҡорт) теле» уҡыу предметы «Туған тел һәм туған әҙәбиәт» предмет өлкәһенә ҡарай һәм уҡыу планының мотлаҡ уҡый торған предметар исемлегенә инә.

«Туған (башҡорт) теле» уҡыу предметын өйрәнеүгә аҙнаға 1 сәғәт бүленә.

Белем биреү ойошмалары, уҡыу предметын өйрәнеүгә бирелгән ваҡытты, план өлөшөндәге сәғәттәр һаны иҫәбенән, үҙаллы сәғәттәр һанын артырыуға хоҡуҡлы.

«ТУҒАН (БАШҠОРТ) ТЕЛЕ» УҠЫУ ПРЕДМЕТЫ ПРОГРАММАҺЫНЫҢ ТӨП ЙӨКМӘТКЕҺЕ

7 КЛАСС

Тел тураһында дөйөм төшөнсә

Башҡорт теле – беҙҙең туған телебеҙ

Тел, мәҙәниәт һәм халыҡ тарихының бәйләнеше.

Башҡорт теле – башҡорт халҡының милли теле, милли мәҙәниәтте сағылдырыусы форма.

Тел, мәҙәниәт һәм халыҡ тарихының бәйләнеше.

Тел һәм телмәр

Төрлө төрҙәге монологтар (хикәйәләү, һүрәтләү, фекер йөрөтөү) (ҡабатлау).

Диалог төрҙәре: эш-хәрәкәткә ниәтләндереү, фекер алышыу, мәғлүмәтте ҡабул итеү, мәғлүмәтте еткереү.

Телмәр мәҙәниәте

Хәҙерге башҡорт әҙәби теленең төп орфоэпик нормалары (ҡабатлау).

Хәҙерге башҡорт теленең төп грамматик нормалары (ҡабатлау). Һүҙлектәрҙә һәм белешмәләрҙә грамматик нормаларҙың варианттарын сағылдырыу. Телмәрҙә типик грамматик хаталар.

Терминдар һәм телмәр теүәллеге. Ғилми һәм публицистик телмәр стилендә терминдарҙың ҡулланыу нормалары. Публицистикала терминдарҙы ҡулланыу үҙенсәлектәре.

Терминдарҙы ҡулланыуға бәйле типик телмәр хаталары.

Башҡорт телендә ярашыу һәм башҡарылыу осраҡтарындағы ауырлыҡтар. Хәбәр менән эйәнең яраҡлашыуында типик грамматик хаталар. Яраҡлашыу һәм башҡарылыуҙа типик грамматик хаталар. Хәҙерге грамматик һүҙлек һәм белешмәләрҙә грамматик нормаларҙың варианттарын сағылдырыу.

Хәҙерге башҡорт әҙәби теленең төп стилистик нормалары. Телмәрҙә типик синтаксик хаталар. Ҡушма һөйләмдәр, инеш һүҙҙәр һәм инеш һөйләмдәр менән, айырымланған киҫәктәр һәм тура телмәрле һөйләмдәр төҙөүҙә типик хаталар.

Аралашыуҙа башҡорт этикет телмәр манераһы. Тупаҫ һүҙҙәр, фразаларҙа ҡулланыуҙаы тыйыу. Аралашыуҙа ҡәтғилекте ҡулланмау. Һүҙһеҙ аралашыу этикеты. Һүрәтләү жестарын ҡулланыу этикеты.

Текст

Телмәр әҫәре булараҡ текст. Тексттың төп билдәләре (дөйөмләштереү).

Тексты мәғлүмәти эшкәртеү: текст планы (ябай, ҡатмарлы (ҡабатлау); атама, һорау, тезислы); тексттың төп һәм икенсел мәғлүмәте.

Текста һөйләмдәрҙең бәйләнеш ысулдары һәм саралары (дөйөмләштереү). Текста тел һүрәтләү саралары: фонетик, һүҙъяһалыш, лексик (дөйөмләштереү).

Телдең функциональ төрлөлөгө

Публицистик стиль: ҡулланыу сфераһы, төп бурыс (теге йәки был ысынбарлыҡтағы проблемаларға билдәле мөнәсәбәт булдырыу маҡсатынан уҡыусыларға һәм тыңлаусыларға тәьҫир итеү), стиль һыҙаттары (логик бәйләнешлелекте һәм образлылыҡты, эмоционалелек, баһалаусанлыҡ), характерлы тел һүрәтләү саралары (лексик, морфологик, синтаксик). Публицистик стилдең төп жанрҙары (сығыш, мәҡәлә, интервью, очерк, репортаж).

Рәсми эш ҡағыҙҙары (ҡабатлау): ҡулланыу сфераһы (административ-хоҡуҡи, эш башҡарыу сфераһында), төп бурыс (теүәл мәғлүмәтте хәбәр итеү), стиль һыҙаттары (абстрактлылыҡ, теүәлелек, ҡыҫҡалыҡ, шаблонлыҡ), характерлы тел һүрәтләү саралары.

Рәсми эш ҡағыҙҙары стиле жанры булараҡ инструкция. Инструкция тексының структураһы һәм йөкмәткеһенең үҙенсәлектәре. Инструкция текстарының уҡыу-уҡытыу маҡсатында ҡулланыу.

ТЕЛ СИСТЕМАҺЫ

Синтаксис. Пунктуация

Лингвистиканың бүлеге булараҡ синтаксис.

Синтаксистың берәмеге булараҡ һүҙбәйләнеш һәм һөйләм.

Пунктуация. Тыныш билдәләренең функцияһы.

Һүҙбәйләнеш

Һүҙбәйләнештең яһалыу юлдары. Эйәртеүле бәйләнештең төрҙәре: ярашыу, башҡарылыу, йәнәшәлек, һөйкәлеү. Һүҙбәйләнеш һәм ҡушма һүҙ. Нығынған һүҙбәйләнештәр.

Һөйләм һәм уның төп билдәләре. Һөйләм төрҙәре

Һөйләмдең төп билдәләре: мәғәнәүи һәм интонацион тамамланыу, грамматик формалашып етеү.

Әйтелеү маҡсаты буйынса һөйләм төрҙәре (ҡабатлау).

Грамматик нигеҙҙәренең иҫәбе буйынса һөйләм төрҙәре (ябай, ҡушма).

Тулы һәм кәм һөйләмдәр. Кәм һөйләмдәрҙең диалогик телмәрҙә ҡулланыуы, уларҙың интонацияһы.

Ябай һөйләм

Һөйләмдең баш киҫәктәре

Эйә. Хәбәр. Эйә менән хәбәр араһында һыҙыҡ.

Һөйләмдең эйәрсән киҫәктәре

Аныҡлаусы. Тиң һәм тиң булмаған аныҡлаусылар. Өҫтәлмәлек. Тултырыусы. Тура һәм ситләтелгән тултырыусы. Хәлдәр. Рәүеш хәлдәре. Күләм-дәрәжә хәлдәре. Ваҡыт хәлдәре. Урын хәлдәре. Шарт хәлдәре. Сәбәп хәлдәре. Маҡсат хәлдәре. Кире хәлдәр. Һөйләмдә һөйләм киҫәктәренең урынлашыу тәртибе.

Бер составлы һөйләмдәр

Ике һәм бер составлы һөйләмдәр араһында грамматик айырмалылыҡ

Бер составлы һөйләмдәр, уларҙың грамматик билдәләре. Бер составлы һөйләм төрҙәре.

Билдәле эйәле һөйләм. Билдәһеҙ эйәле һөйләм. Эйәһеҙ һөйләм. Атама һөйләм. Тулы һәм кәм һөйләмдәр. Тиң киҫәкле һөйләмдәр. Тиң киҫәктәр эргәһендә тыныш билдәләре. Тиң киҫәкле эргәһендә дөйөмләштереүсе һүҙҙәр.

Эйәрсән киҫәктәрҙең иҫәбе буйынса һөйләм төрҙәре (тарҡау һәм йыйнаҡ һөйләмдәр)

Тиң киҫәкле һөйләмдәр

Тиң киҫәктәр эргәһендә дөйөмләштереүсе һүҙҙәр

Тиң киҫәкле һөйләм эргәһендә тыныш билдәләре

Тиң киҫәктәр эргәһендә дөйөмләштереүсе һүҙҙәр эргәһендә тыныш билдәләре

Өндәш һүҙ. Инеш һүҙ һәм инеш һөйләмдәр

Өндәш һүҙҙәр эргәһендә тыныш билдәләре.

Инеш һүҙ һәм инеш һөйләмдәр. Инеш һүҙ һәм инеш һөйләмдәр эргәһендә тыныш билдәләре.

Һөйләмдең айырымланған эйәрсән киҫәктәре

Айырымланыу тураһында төшөнсә.

Өҫтәлмәлектәрҙең айырымланыуы. Аныҡлаусыларҙың айырымланыуы тураһында.

Хәл әйтемдәре һәм уларҙың үҙенсәлектәре. Хәл әйтемдәренең айырымланыуы **Тура һәм ситләтелгән телмәр**

Тура телмәрле һөйләмдәр. Уларҙа тыныш билдәләре

ТӨП ДӨЙӨМ БЕЛЕМ БИРЕҮ КИМӘЛЕНДӘ «ТУҒАН (БАШҠОРТ) ТЕЛЕ)» УҠЫУ ПРЕДМЕТЫН ҮҘЛӘШТЕРЕҮҘЕҢ ПЛАНЛАШТЫРҒАН ҺӨҘӨМТӘЛӘРЕ

ШӘХСӘН ҺӨҘӨМТӘЛӘР

«Туған (башҡорт) теле»нән өлгө программаның шәхсән һөҙөмтәләре төп дөйөм белем биреү өсөн уҡыусыларҙың позитив йүнәлеш ҡиммәттәр системаһына нигеҙләнеүгә әҙер булыуын һәм уның нигеҙендә эшмәкәрлек тәжрибәһен киңәйтеү һәм тәрбиәүи эшмәкәрлектең төп йүнәлешен тормошҡа ашырыу процесында күрһәтергә тейеш, шул иҫәптән:

гражданлыҡ тәрбиәлә:

гражданлыҡ бурыстарын үтәргә һәм уның хоҡуҡтарын тормошҡа ашырыуға әҙер булыуын, хоҡуҡтарын, иреклек һәм башҡа кешеләрҙең хоҡуҡи ҡыҙыҡһыныуҙарын хөрмәт итеү;

башҡорт телендә яҙылған әҙәби әҫәрҙәрҙә сағылдырылған ситуациялар менән сағыштырмаса ғаилә, белем биреү ойошма, урындағы берҙәмлек, тыуған яҡ, ил тормошонда актив ҡатнашыу; экстремизм, дискриминацияның теләһә ниндәй формаһын ҡабул итмәү;

кеше тормошонда төрлө социаль институтарҙың ролен аңлау; төп хоҡуҡтар, иреклек һәм гражданиндың бурыстар, социаль нормалар, полимәҙәни һәм күп конфессиональ йәмғиәттәге ҡағиҙәләр тураһында күҙҙаллау, шулай уҡ башҡорт телендә яҙылған әҙәби әҫәрҙәр миҫалы нигеҙендә формалашылғандарын да;

төрлө берҙәм эшмәкәрлеккә әҙерлек, бер-береңде аңлау һәм бер-береңә ярҙам итеүгә ынтылыу;

мәктәп үҙидаралыҡта актив ҡатнашыу; гуманитар эшмәкәрлектә (ярҙамға мохтаж кешеләргә ярҙам итеү; волонтерлыҡ) ҡатнашыуға әҙерлек.

патриотик тәрбиә:

полимәҙәни һәм күп конфессиональ йәмғиәттә рәсәй гражданлыҡ берҙәйлекте белеү, Башҡортостан Республикаһының дәүләт теле булараҡ башҡорт теленең ролен аңлау;

башҡорт телен үҙләштереүгә, Рәсәй Федерацияһының тарих һәм мәҙәниәтенә, үҙ яғындың мәҙәниәтенә, уҡыу предметы контексындағы Рәсәй халыҡтарына ҡыҙыҡһыныу күрһәтеү;

башҡорт теленә, үҙ республикандың уңыштарына, Ватан – Рәсәй, фәнгә, мәҙәниәткә, яу батырлыҡтарына һәм халыҡтың хеҙмәт уңыштарына мөһим мөнәсәбәт;

Рәсәй символдарына, дәүләт байрамдарына, тәбиғәт һәм тарихи мираҫҡа һәм һәйкәлдәргә, тыуған яҡта йәшәгән

төрлө халыҡтың традицияларына ихтирам;

рухи-әхлаҡи тәрбиә;

әхлаҡи ҡиммәттәргә һәм рухи һайлау ситуацияларындағы нормаларға йүнәлдереү;

үҙ тәртибеңде, шулай уҡ телмәр һәм эш-ҡылыҡтарыңды, шулай уҡ ҡылыҡтарының һөҙөмтәһен таныуын иҫәпкә алып рухи һәм хоҡуҡи нормалар позицияһынан башҡа кешеләрҙең ҡылыҡтарын һәм тәртибен баһаларға әҙерлек;

социаль ҡаршылыҡлы ҡылыҡтарҙы ҡабул итмәү; шәхси һәм йәмғиәт киңлектәр шарттарында шәхестең иреклеге һәм яуаплылығы;

эстетик тәрбиә:

сәнғәттең төрлө төрҙәрен, традициялар һәм үҙеңдең һәм башҡа халыҡтарҙың ижадын ҡабул итеү;

сәнғәткә эмоциональ тәьҫир итеүҙе аңлау; аралашыу һәм үҙеңде күрһәтеү сараһы булараҡ әҙәби мәҙәнилектең мөһимлеген аңлау; аралашыу һәм үҙеңде күрһәтеү сараһы булараҡ башҡорт теленең мөһимлеген аңлау;

физик тәрбиә, һаулыҡ мәҙәниәтен формалаштырыу һәм эмоциональ именлек:

үҙ тормош һәм уҡыу тәжрибәһенә таянып, йәшәү ҡиммәттәрен аңлау;

үҙеңдең һаулығыңа һәм сәләмәт тормош алып барыуға (сәләмәт аҙыҡ, гигиеник ҡағиҙәләрҙе һаҡлау, эш һәм ял режимын тигеҙләү, физик активлыҡ) күрһәтмә һәм яуаплы мөнәсәбәт; насар ҡылыҡтарҙың (спиртлы эсемлектәр, наркотиктар ҡулланыу, тартыу) физик һәм психик һаулыҡҡа зыян килтереүсе башҡа формаларҙың һөҙөмтәләрен аңлау; хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен, шулай уҡ мәктәптә тел буйынса белем биреү процесында интернет-мөхитендә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләре күнекмәләрен һаҡлау;

стресс ситуацияларға һәм социаль, үҙгәреүсе мәғлүмәти һәм тәбиғәт шарттарына, шулай уҡ үҙ тәжрибәңә һәм артабанғы маҡсатты төҙөүгә яраҡлашыу һәләтлеге;

үҙеңде һәм башҡаларҙы тәнҡитләмәй ҡабул итеү;

үҙеңдең эмоциональ хәл торошоңдо һәм башҡаларҙың эмоциональ хәл торошон тоя белеү, үҙеңдең хәл торошоңдо сағылдырыу өсөн тап килгән тел сараларын ҡулланыу, шулай уҡ башҡорт телендә яҙылған әҙәби әҫәрҙәр миҫалына нигеҙләнеп;

хеҙмәт тәрбиәһе:

технологик һәм социаль йүнәлешле ғәмәли мәсьәләләрҙе хәл итеүҙә (ғаилә, мәктәп, ҡала, өлкә сиктәрендә) актив ҡатнашыуға күрһәтмә, ундай йүнәлешле эш төрөн планлаштырыу, инициировать итеү һәләтлеге һәм үҙаллы эшләү;

төрлө төрҙәге эш һәм һөнәрҙе практик өйрәнеүгә ҡыҙыҡһыныу, шулай уҡ өйрәнелгән предмет белемен ҡулланыу нигеҙендә һәм филолог, журналист, яҙыусыларҙың эшмәкәрлеге менән таныштырыу;

хеҙмәткә һәм хеҙмәт эшмәкәрлеге һөҙөмтәләренә ихтирам, шәхси һәм йәмғиәт ҡыҙыҡһыныуын һәм ихтыяждарын иҫәпкә алып, белем биреүҙең троекторияһын төҙөү һәм тормош пландарын аңлы рәүештә һайлау;

экологик тәрбиә:

тирә-яҡ мөхит өлкәһендәге мәсьәләләрҙе хәл иткәндә тәбиғи һәм социаль ғилем өлкәһендәге белемде ҡулланыуға йүнәлеш, ҡылыҡтарыңды планлаштырыу һәм тирә-яҡ мөхиткә зыян итеүсе һөҙөмтәләрҙе баһалау;

экологик проблемаға ҡарата үҙ ҡарашыңды теүәл һәм эҙмә-эҙлекле сағылдыра белеү;

экологик мәҙәниәт кимәлен күтәреү, глобаль характерҙағы экологик проблеманы таныу һәм уны хәл итеү юлдары;

тирә-яҡ мөхиткә зыян килтереүсе ҡылыҡтарҙы актив ҡабул итмәү, шул иҫәптән экологик проблеманы күтәргән әҙәби әҫәрҙәр менән танышыуҙа формалашҡандарын;

тирә-яҡ мөхиткә зыян килтереүсе ҡылыҡтарҙы актив ҡабул итмәү;

тәбиғәт, технологик һәм социаль мөхит менән бәйләнеш шарттарында гражданин һәм ҡулланыусы булараҡ үҙеңдең ролеңде таныу;

экологик йүнәлешле практик эшмәкәрлектә ҡатнашыуға әҙерлек;

ғилми белем алыу ҡиммәттәре:

кеше, тәбиғәт һәм йәмғиәт, тәбиғәт һәм социаль мөхит менән кешенең үҙ-ара бәйләнеше, үҫешенең төп ҡануниәттәре тураһында ғилми күҙҙалауҙың заманса системаһы эшмәкәрлегенә йүнәлеш;

тел һәм уҡыу мәҙәниәте, донъяны танып белеү сараһы булараҡ уҡыу күнекмәләрен үҙләштереү;

Мәктәптә тел буйынса белем биреү үҙенсәлектәрен иҫәпкә алып, тикшеренеү эшмәкәрлегенең төп күнекмәләрен үҙләштереү; тәжрибә, күҙәтеү, ҡылыҡтарҙы ҡабул итеүгә күрһәтмә һәм шәхсән, коллектив именлегенә өлгәшеү юлдарын камиллаштырыуға ынтылыу;

Социаль һәм тәбиғәт мөхитендәге үҙгәреү шарттарына *уҡыусыларҙың яраҡлашыуын* тәьмин итеүҙә шәхсән һөҙөмтәләр:

уҡыусыларҙың социаль тәжрибәне, төп социаль ролде, норма һәм йәмғиәт тәртип ҡағиҙәләрен, төркөмдә һәм профессиональ эшмәкәрлек буйынса формалашҡан, шулай уҡ башҡа мәҙәни мөхиттәге кешеләр менән социаль бәйләнештә булған, ғаилә, төркөм социаль тормош берлеге формаларын үҙләштереү;

уҡыусыларҙың билдәһеҙлек шарттарында, тәжрибәгә һәм башҡаларҙың белемдәренә асыҡ булыуҙа үҙ-ара тәьҫир итеү һәләтлелеге;

билдәһеҙлек шарттарында эшләү һәләте, практик эшмәкәрлек аша үҙеңдең компетентлыҡ кимәлен күтәреү, шул иҫәбтән башҡа кешеләрҙән уҡырға өйрәнеү, берҙәм эшмәкәрлектә башҡаларҙың тәжрибәһенән сығып, яңы белем, күнекмә һәм компетенция алыу;

образдарҙы асыу һәм бәйләү күнекмәһе, яңы белемде формалаштырыу һәләте, объект һәм күренеш тураһында идея, аңлатма, гипотезаны формалаштырыу һәләте, шул иҫәптән элек билдәле булмағандарын, үҙ белем һәм компетенцияңдың етешмәүен аңлау, үҙ үҫешеңде планлаштырыу;

ныҡлы үҫеш концепцияһы өлкәһендә төп аңлатма, термин һәм күҙ алдына килтереүҙәрҙе ҡуллана белеүе, тәбиғәт, йәмғиәт һәм иҡтисадтың бер-береһенә бәйләнешен анализлау һәм асыу, тирә-яҡ мөхиткә йоғонтоһон иҫәпкә алып, үҙ эшенде баһалау, маҡсатҡа өлгәшеү һәм ҡаршылыҡтарҙы, мөмкин булған глобаль һөҙөмтәне еңеп сығыу,

стресс ситуацияларҙы аңлау һәләте, тормош, телмәр һәм уҡыу тәжрибәһенә таянып, булған үҙгәрештәрҙе һәм һөҙөмтәне баһалау; контрмер талап иткән саҡырыу булараҡ, стресс ситуацияны ҡабул итеү; стресс ситуацияһын баһалау, ҡабул ителәсәк ҡарар һәм эшмәкәрлекте корректлау; аҙартҡылыҡ һәм һөҙөмтәне формалаштырыу һәм баһалау, тәжрибәне булдырыу, килеп тыуған ситуацияның ыңғай яҡтарын таба белеү; уңыш гарантияһы булмаған осраҡта эш итергә әҙер булыу.

МЕТАПРЕДМЕТ ҺӨҘӨМТӘЛӘР

универсаль уҡыу **танып-белеү хәрәкәттәрен** үҙләштереү

Төп логик хәрәкәт:

тел берәмектәрен, тел күренештәрен һәм процестарҙың булған билдәләрен характерлау һәм асыу;

дөйөмләштереү һәм сағыштырыуға, үткәреләсәк анализ критерияларына нигеҙ булараҡ тел берәмектәре (күренеш) классификацияһының булған билдәләрен ҡуйыу; тел берәмектәренең булған билдәләрен классификациялау;

ҡараласаҡ факт, мәғлүмәт һәм күҙәтеүҙәрҙә ҡапма-ҡаршылыҡты һәм ҡануниәтте асыу; ҡануниәт һәм ҡапма-ҡаршылыҡты асыу өсөн критерийҙар тәҡдим итеү;

ҡуйылған кәрәкле уҡыу мәсьәләһен хәл итеү өсөн мәғлүмәттең етмәүен асыҡлау;

тел процестарын өйрәнеүҙә сәбәп-тикшеренеү бәйләнештәрҙе асыҡлау; дедуктив һәм индуктив һөҙөмтә, аналогия буйынса һөҙөмтә ҡулланып, һығымта эшләү, бер-береһенә бәйләнеш буйынса гипотеза формалаштырыу;

төрлө төрҙәге текстар, төрлө тел берәмектәре менән эшләү барышында, хәл итеү варианттарын сағыштырып һәм үҙаллы билдәләгән критерийҙарҙы иҫәпкә алып, ҡулайлы вариантты һайлап, уҡыу мәсьәләһенең сиселешен үҙаллы һайлау.

Төп тикшеренеү эшмәкәрлеге:

тел белемендә һорауҙы белем алыуҙың тикшеренеү инструменту булараҡ ҡулланыу;

формулировать вопросы, фиксирующие несоответствие между реальным и желательным состоянием ситуации, и самостоятельно устанавливать искомое и данное;

ысынбарлыҡ һәм теләгән хәл торош ситуацияһы араһында тап килмәгәнлекте теркәүсе һорауҙы формалаштырыу;

үҙ фекере йөрөтөүендә һәм башҡаларҙың фекеренең дөрөҫлөгө тураһында гипотеза формалаштырыу;

эшмәкәрлектең алгоритмын төҙөү һәм уны уҡыу мәсьәләһен сисеүҙә ҡулланыу;

тел берәмектәренең, процестарҙың, сәбәп-тикшеренеү бәйләнештәрҙең һәм объектарҙың бер-береһенән бойондороҡло булыу үҙенсәлектәрен ҡуйыу буйынса үҙаллы төҙөлгән план буйынса ҙур булмаған тикшеренеү үткәреү;

лингвистик тикшеренеү (эксперимент) барышында алынған мәғлүмәттең ысынбарлыҡҡа тап килеүен һәм ҡулланылышлы булыуын тикшереү;

алып барылған күҙәтеү, тикшеренеү һөҙөмтәләре буйынса дөйөмләштереү һәм һығымтаны үҙаллы формалаштыру; алынған дөйөмләштереү һәм һығымтаның ысынбарлыҡҡа тап килеүен баһалау инструменттары менән ҡулланыу;

Оҡшаш ситуацияларҙа мөмкин булған артабанғы үҫеш процесын, ваҡиғалар һәм уларҙың һөҙөмтәләрен прогнозлау, шулай уҡ яңы шарттар һәм контекстарҙа уларҙың үҫеше тураһында фараз итеү.

Мәғлүмәт менән эшләү:

тәҡдим ителгән уҡыу мәсьәләһен һәм бирелгән критерийҙарҙы иҫәпкә алып, мәғлүмәтте эҙләүҙә һәм һайлауҙа төрлө метод, инструметтарҙы ҡулланыу;

выбирать, анализировать, интерпретировать, обобщать и си- стематизировать информацию, представленную в текстах, таблицах, схемах;

текст, таблица һәм схемала күрһәтелгән мәғлүмәтте һайлау, анализлау, интерпретация биреү, дөйөмләштереү һәм системалаштырыу;

текстағы мәғлүмәттең дөрөҫлөгө һәм ҡулланылышы күҙлегенән баһалау өсөн төрлө төрҙәге аралашыу һәм уҡыуҙы ҡулланыу һәм уҡыу мәсьәләһен хәл итеү маҡсатынан кәрәкле мәғлүмәтте үҙләштереү;

ҡуйылған маҡсаттарҙы иҫәпкә алып, мәғлүмәтте алыу, дөйөмләштереү һәм системалаштырыу өсөн мәғәнәле уҡыуҙы ҡулланыу;

находить сходные аргументы (подтверждающие или опровергающие одну и ту же идею, версию) в различных информационных источниках;

төрлө мәғлүмәти сығанаҡтарҙа тап килгән аргументтарҙы (раҫлаусы йә кире ҡағыусы бер үк идеяны, версияны) табыу;

мәғлүмәтте (текст, презентация, таблица, схема) тәҡдим итеүҙең ҡулайлы формаһын үҙаллы һайлау һәм хәл ителәсәк мәсьәләне ауыр булмаған диаграмма, графика һәм, коммуникатив күрһәтмә бәйләнешендә уның комбинацияларын иллюстрациялау;

уҡытыусы тарафынан тәҡдим ителгән йә үҙаллы аныҡ итеп әйтелгән критериялар буйынса мәғлүмәттең ышаныслылығын баһалау;

Мәғлүмәтте эффектив (файҙалы) иҫтә ҡалдырыу һәм системалаштырыу

универсаль уҡыу **коммуникатив хәрәкәттәрен** үҙләштереү

Аралашыу:

фекерҙе ҡабул итеү һәм аныҡ итеп әйтеү, аралашыуҙың шарт һәм маҡсатына ярашлы эмоцияңды белдереү;

диалог һәм дискуссияларҙа, телдән монологик телмәрҙә һәм яҙма текстарҙа үҙенде (үҙеңдең ҡарашыңды) белдереү;

невербаль аралашыу сараларын таныу, социаль тамғаларҙың мәғәнәһен аңлау;

конфликт ситуацияларҙың тәүшарттарын белеү һәм таныу һәм конфликты йомшартыу, һөйләшеү алып барыу;

башҡаларҙың ниәттәрен аңлау, әңгәмәләшеүсеңә ихтирам күрһәтеү һәм корректлы формала үҙеңдең килешимәүеңде анығ итеп әйтеү;

диалог/дискуссия барышында мәсьәләләрҙе хәл итеү маҡсатынан һәм аралашыуҙың ыңғай хәл итеүен ҡеүәтләп, тема буйынса һорау биреү һәм үҙ идеяларыңды әйтеү;

диалогта ҡатнашыусыларҙың фекерен фекереӊ менән сағыштырыу, позицияларҙың айырмалы һәм оҡшаш яҡтарын табыу;

үткәрелгән тел анализы, эшләнелгән лингвистик эксперимент, эҙләнеү, проект һөҙөмтәләрен халыҡ алдында тәҡдим итеү;

презентацияның маҡсатын һәм аудиторияның үҙенсәлеген иҫәпкә алып, сығыш форматын үҙаллы һайлау һәм күргәҙмә материалды ҡулланып, уға ярашлы телдән һәм яҙма текст төҙөү.

Берҙәм эшмәкәрлек:

тәғәйен проблеманы хәл итеүҙә командала һәм шәхсән эштеӊ өҫтөнлөгөн аңлау һәи ҡулланыу, ҡуйылған мәсьәләләрҙе хәл итеүҙә төркөм менән эшләү формаһын ҡулланыуҙың кәрәклеген нигеҙләү;

берҙәм эшмәкәрлектеӊ маҡсатын ҡабул итеү, уға өлгәшеү өсөн коллектив менән планлаштырыу һәм хәрәкәтте башҡарыу;

берҙәм эшмәкәрлекте ойоштороуҙы планлаштырыу, үҙеңдеӊ ролеңде (берҙәм эшмәкәрлектә ҡатнашыусыларҙың барыһының да өҫтөнлөктәрен һәм мөмкинлектәрен иҫәпкә алып) билдәләү, команда ағзалары араһында мәсьәләләрҙе бүлеп биреү, төркөм формаһындағы эштә (фекер алышыу, “мейе штурмы” һәм башҡалар) ҡатнашыу;

үҙеңә бүленгән эште башҡарыу, үҙ эшеңдеӊ йүнәлеше буйынса сифатлы һөҙөмтәгә өлгәшеү һәм командалағы башҡа ағзаларҙың эштәре менән үҙ эшеңде тиңләү;

дөйөм һуңғы һөҙөмтәгә һалған өлөшөңдөң сифатын эшмәкәрлектә ҡатнашыусылар үҙаллы анығ итеп билдәләгән критерийҙар буйынса баһалау; баштағы мәсьәләнеӊ һөҙөмтәләре һәм һуңғы һөҙөмтәгә өлгәшеү өсөн командалағы һәр ағзаның өлөшөн сағыштырыу һәм төркөм алдында отчет тәҡдим итергә әҙерлекте күрһәтеү.

Овладение универсальными учебными ***регулятивными действиями***.

Универсаль уҡыу **регулятив эшмәкәрлекте** үҙләштереү

Үҙ ойоштороу:

уҡыу мәсьәләһе һәм тормош ситуациялары өсөн проблемаларҙы асыу;

хәл итеүҙе ҡабул итеүҙә төрлө йүнәлештәрҙә (шәхсән, төркөмдә хәл итеүҙә) ориентирлашыу;

мәсьәләне сисеүҙә (йә уның өлөшөн) үҙаллы алгоритм төҙөү, булған ресурстарҙы һәм үҙ мөмкинлектәреңде иҫәпкә алып, уҡыу мәсьәләһен сисеүҙеӊ ысулын һайлау, хәл итеүҙеӊ мөмкин булған варианттарын аргументлау;

үҙаллы эшмәкәрлек планын төҙөү, уны тормошҡа ашырыуҙа кәрәкле төҙәтмәләр индереү;

хәл итеүҙә яуаплылыҡты алыу һәм һайлап алыу.

Үҙ баһалау:

үҙ контролдеӊ (шул иҫәптән телмәр) төрлө ысулдарына эйә булыу;

уҡыу ситуацияһына адекват баһа биреү һәм уны үҙгәртеү буйынса план тәҡдим итеү;

уҡыу мәсьәләһен хәл итеүҙә килеп сығыусы ауырлыҡтарҙы күҙаллау һәм уны хәл итеүҙе көйләү;

эшмәкәрлек һөҙөмтәләренә өлгәшеүҙеӊ (өлгәшмәүҙеӊ) сәбәбен аңлатыу; коммуникатив уңышһыҙлыҡтарҙың сәбәбен аңлау һәм уны иҫкәртә белеү, үҙләштерелгән телмәр тәжрибәһенә баһа биреү, маҡсат һәм аралашыу шарттарын иҫәпкә алып, үҙ телмәреңде корректировкалау.

Эмоциональ интеллект:

үҙ эмоцияң һәм башҡаларҙың эмоцияһы менән идара итеү һәләтен үҙләштереү;

эмоцияның сәбәптәрен асыу һәм анализлау; телмәр ситуацияһын анализлауҙа башҡа кешенеӊ дәлил һәм ниәттәрен аңлау; үҙ эмоцияларыңды сағылдырыуҙың ысулдарын көйләү.

Үҙеңде һәм башҡаларҙы ҡабул итеү:

башҡа кешенеӊ һәм үҙ фекереңә аңлы ҡарау; үҙеңдеӊ һәм башҡаларҙың хаталаныуға хоҡуғын таныу;

үҙеңде һәм башҡаларҙы тәнҡитләмәй ҡабул итеү, асыҡлыҡ күрһәтеү;

тирә-яҡтағы бөтә нәмәне контролдә тотоп булмауҙы аңлау.

ШӘХСӘН ҺӨҘӨМТӘЛӘР

Төп дөйөм белем биреү кимәлендәге «Туған (башҡорт) теле»нән өлгө программаны үҙләштереүҙеӊ шәхси һөҙөмтәләре уҡыу-уҡытыу һәм тәрбиәүи эшмәкәрлектеӊ традицион рәсәй социомәҙәни һәм рухи-әхлаҡи ҡиммәттәр менән берҙәмлектә тормошҡа ашырыла, йәмғиәттә ҡабул ителгән ҡағиҙә һәм тәрбиә нормалар һәм үҙ үҙләштереү, үҙ тәрбиәләү һәм үҙ үҫеш процесына, шәхестеӊ эске позицияһын формалаштырыуға булышлыҡ итә

гражданлыҡ тәрбиәлә:

гражданлыҡ бурыстарын үтәргә әҙер булыуы һәм уның хоҡуҡтарын тормошҡа ашырыу, хоҡуҡтарын, иркен һәм башҡа кешеләрҙеӊ хоҡуҡи ҡыҙыҡһыныуҙарын хөрмәт итеү;

ғаилә, белем биреү ойошма, урындағы берҙәмлек, тыуған яҡ, ил тормошонда актив ҡатнашыу, шул иҫәптән башҡорт телендә яҙылған әҙәби әҫәрҙәрҙә сағылдырылған ситуациялар менән сағыштырмаса;

экстремизм, дискриминацияның телһә ниндәй формаһын ҡабул итмәү;

кеше тормошонда төрлө социаль институттарҙың ролен аңлау; төп хоҡуҡтар, ирeклек һәм гражданиндың

бурыстар, социаль нормалар һәм полимәҙәни һәм күп конфессиональ йәмғиәттәге ҡағиҙәләр тураһында күҙаллау, шул иҫәптән башҡорт телендә яҙылған әҙәби әҫәрҙәр миҫалы нигеҙендә формалашылғандарына;

төрлө берҙәм эшмәкәрлеккә әҙер булыу, бер-береңде аңлау һәм бер-береңә ярҙам итеүгә ынтылыу;

патриотик тәрбиә:

полимәҙәни һәм күп конфессиональ йәмғиәттә рәсәй гражданлыҡ берҙәйлекте белеү, Башҡортостан Республикаһының башҡорт теленең туған тел булараҡ ролен аңлау, башҡорт теленә, тарихҡа һәм Башҡортостан Республикаһының мәҙәниәтенә, «Туған (башҡорт) теле» уҡыу предметы контексындағы Рәсәй халыҡтарына ҡарата ҡыҙыҡһыныу белдереү;

ценностное отношение к башкирскому языку, к достижениям своей Родины — России, к науке, искусству, боевым подвигам и трудовым достижениям народа, в том числе отражённым в художественных произведениях; уважение к символам России, государственным праздникам, историческому и природному наследию и памятникам, традициям разных народов, проживающих в родной стране;

башҡорт теленә, үҙ республикаңдың уңыштарына, Ватан – Рәсәй, фәнгә, мәҙәниәткә, яу батырлыҡтарына һәм халыҡтың хеҙмәт уңыштарына мөһим мөнәсәбәт, шул иҫәптән әҙәби әҫәрҙәрҙә сағылдырылғандарына; Рәсәй символдарына, дәүләт байрамдарына, тарихи һәм тәбиғәт мираҫтарына һәм һәйкәлдәргә, тыуған яҡта йәшәүсе төрлө халыҡтарҙың традицияларына ихтирам.

рухи-әхлаҡи тәрбиә:

әхлаҡи ҡиммәттәргә һәм рухи һайлау ситуацияларындағы нормаларға иҫәп тотоу;

үҙ тәртибеңде, шул иҫәптән телмәр һәм эш-ҡылыҡтарыңды, шул иҫәптән рухи һәм хоҡуҡи нормалар позицияһынан башҡа кешеләрҙең ҡылыҡтарын һәм тәртибен баһалауға әҙер булыу;

активное неприятие асоциальных поступков; свобода и ответственность личности в условиях индивидуального и общественного пространства;

социаль ҡаршылыҡлы ҡылыҡтарҙы ҡабул итмәү; шәхси һәм йәмғиәт киңлектәр шарттарында шәхестең иреклеге һәм яуаплылығы;

эстетик тәрбиә:

сәнғәттең төрлө төрҙәрен, традициялар һәм үҙеңдең һәм башҡа халыҡтарҙың ижадын ҡабул итеү;

аралашыу һәм үҙ-үҙеңде күрһәтеү сараһы булараҡ художестволы мәҙәниәттең мөһиимлеген аңлау; аралашыу һәм үҙ-үҙеңде күрһәтеү сараһы булараҡ башҡорт теленең мөһимлеген аңлау;

Рәсәй һәм донъяуи сәнғәт ҡиммәттәрен, этник мәҙәни традициялар һәм халыҡ ижадының ролен аңлау; сәнғәттең төрлө төрҙәрендә үҙеңде күрһәтергә ынтылыу;

физик тәрбиә, һаулыҡ мәҙәниәтен формалаштырыу һәм эмоциональ именлек:

үҙ тормош һәм уҡыу тәжрибәһенә таянып, йәшәү ҡиммәттәрен аңлау; үҙеңдең һаулығыңа һәм сәләмәт тормош алып барыуға (сәләмәт аҙыҡ, гигиеник ҡағиҙәләрҙе һаҡлау, эш һәм ял режимын тигеҙләү, физик активлыҡ) күрһәтмә һәм яуаплы мөнәсәбәт; насар ҡылыҡтарҙың (спиртлы эсемлектәр, наркотиктар ҡулланыу, тартыу) физик һәм психик һаулыҡҡа зыян килтереүсе башҡа формаларҙың һөҙөмтәләрен аңлау; хәүефһеҙлек ҡағиҙәләрен, шулай уҡ мәктәптә тел буйынса белем биреү процесында интернет-мөхитендә хәүефһеҙлек ҡағиҙәләре күнекмәләрен һаҡлау;

стресс ситуацияларға һәм социаль, үҙгәреүсе мәғлүмәти һәм тәбиғәт шарттарына, шул иҫәптән үҙ тәжрибәңде аңлап һәм артабанғы маҡсатыңды тормошҡа ашырыуға яраҡлашыу һәләтлеге;

тәнҡитләмәй үҙеңде һәм башҡаларҙы ҡабул итеү;

үҙеңдең эмоциональ хәл торошоңдо һәм башҡаларҙың эмоциональ хәл торошон тоя белеү, шул иҫәптән башҡорт телендә яҙылған әҙәби әҫәрҙәр миҫалына нигеҙләнеп, үҙеңдең хәл торошоңдо сағылдырыу өсөн тап килгән тел сараларын ҡулланыу;

рефлексия күнекмәләренең формалашыуы, хаталаныуға үҙ хоҡуғыңды һәм башҡа кешенең шундай уҡ хоҡуғын таныу;

хеҙмәт тәрбиәһе:

технологик һәм социаль йүнәлешле ғәмәли мәсьәләләрҙе хәл итеүҙә (ғаилә, мәктәп, ҡала, өлкә сиктәрендә) актив ҡатнашыуға күрһәтмә, ундай йүнәлешле эшмәкәрлек төрөн планлаштырыу, инициировать итеү һәләтлеге һәм үҙаллы эшләү;

төрлө төрҙәге эш һәм һөнәрҙе практик өйрәнеүгә ҡыҙыҡһыныу, шул иҫәптән өйрәнелгән предмет белемен ҡулланыу нигеҙендә һәм филолог, журналист, яҙыусыларҙың эшмәкәрлеге менән танышыу;

уважение к труду и результатам трудовой деятельности; осознанный выбор и построение индивидуальной траектории образования и жизненных планов с учётом личных и общественных интересов и потребностей; умение рассказать о своих планах на будущее;

хеҙмәткә һәм хеҙмәт эшмәкәрлеге һөҙөмтәләренә ихтирам; шәхси һәм йәмғиәт ҡыҙыҡһыныуын һәм ихтыяждарын иҫәпкә алып, белем биреүҙең троекторияһын төҙөү һәм тормош пландарын аңлы рәүештә һайлау; киләсәккә үҙ пландарыңды һөйләй белеү;

экологик тәрбиә:

тирә-яҡ мөхит өлкәһендәге мәсьәләләрҙе хәл иткәндә тәбиғи һәм социаль ғилем өлкәһендәге белемде ҡулланыуға йүнәлеш, ҡылыҡтарыңды планлаштырыу һәм тирә-яҡ мөхиткә булыуы ихтимал зыян итеүсе һөҙөмтәләрҙе баһалау;

экологик проблемаға ҡарата үҙ ҡарашыңды теүәл һәм эҙмә-эҙлекле сағылдыра белеү;

экологик мәҙәниәт кимәлен күтәреү, глобаль характерҙағы экологик проблеманы һәм уны хәл итеү юлдарын таныу;

тирә-яҡ мөхиткә зыян килтереүсе ҡылыҡтарҙы актив ҡабул итмәү, шул иҫәптән экологик проблеманы күтәргән әҙәби әҫәрҙәр менән танышыуҙа формалашҡандарын;

активное неприятие действий, приносящих вред окружающей среде;

тәбиғәт, технологик һәм социаль мөхит менән бәйләнеш шарттарында гражданин һәм ҡулланыусы булараҡ үҙеңдең ролеңде таныу;

экологик йүнәлешле практик эшмәкәрлектә ҡатнашыуға әҙерлек;

ғилми белем алыу ҡиммәттәре:

кеше үҫешенең, тел үҫешенең төп ҡануниәттәре, кеше, тәбиғәт һәм йәмғиәт, тәбиғәт һәм социаль мөхит менән кешенең үҙ-ара бәйләнеше тураһында ғилми күҙҙалауҙың заманса системаһы эшмәкәрлегенә йүнәлеш;

тел һәм уҡыу мәҙәниәте, донъяны танып белеү сараһы булараҡ уҡыу күнекмәләрен үҙләштереү;

Мәктәптә тел буйынса белем биреү үҙенсәлектәрен иҫәпкә алып, тикшеренеү эшмәкәрлегенең төп күнекмәләрен үҙләштереү; тәжрибә, күҙәтеү;

ҡылыҡтарҙы ҡабул итеүгә күрһәтмә һәм шәхсән, коллектив именлегенә өлгәшеү юлдарын камиллаштырыуға ынтылыу;

Социаль һәм тәбиғәт мөхитендәге үҙгәреү шарттарына *уҡыусыларҙың яраҡлашыуын* тәьмин итеүҙә шәхсән һөҙөмтәләр:

уҡыусыларҙың төркөмдә һәм профессиональ эшмәкәрлек буйынса формалашҡан социаль тормош берлеге формаларын, шулай уҡ башҡа мәҙәни мөхиттәге кешеләр, ғаилә, төркөм менән социаль бәйләнештә булған социаль тәжрибәне, төп социаль ролде, норма һәм йәмғиәт тәртип ҡағиҙәләрен үҙләштереү;

уҡыусыларҙың билдәһеҙлелек шарттарында үҙ-ара килешеп эш итеү, тәжрибә алыуға һәм башҡалырҙың белемдәрен үҙләштереүгә әҙер булыу һәләтлелеге;

билдәһеҙлелек шарттарында эшләү һәләте, практик эшмәкәрлек аша үҙеңдең компетентлыҡ кимәлен күтәреү, шул иҫәбтән башҡа кешеләрҙән уҡырға өйрәнеү, берҙәм эшмәкәрлектә башҡаларҙың тәжрибәһенән сығып, яңы белем, күнекмә һәм компетенция алыу һәләтлелеге;

образдарҙы асыу һәм бәйләү күнекмәһе, яңы белемде формалаштырыу һәләте, объект һәм күренеш тураһында идея, аңлатма, гипотезаны формалаштырыу һәләте, шул иҫәптән элек билдәле булмағандарын, үҙ белем һәм компетенцияңдың етешмәүен аңлау, үҙ үҫешеңде планлаштырыу;

ныҡлы үҫеш концепцияһы өлкәһендә төп аңлатма, термин һәм күҙ алдына килтереүҙәргә таянып эш итә белеү, тәбиғәт, йәмғиәт һәм иҡтисадтың бер-береһенә бәйләнешен анализлау һәм асыу, тирә-яҡ мөхиткә йоғонтоһон иҫәпкә алып, үҙ эшеңде баһалау, маҡсатҡа өлгәшеү һәм ҡаршылыҡтарҙы, мөмкин булған глобаль эҙемтәһен еңеп сығыу;

стресс ситуацияларҙы аңлау һәләте, тормош, телмәр һәм уҡыу тәжрибәһенә таянып, булған үҙгәрештәрҙе һәм һөҙөмтәне баһалау; контрмер талап иткән саҡырыу булараҡ, стресс ситуацияны ҡабул итеү; стресс ситуацияһын баһалау, ҡабул ителәсәк ҡарар һәм эшмәкәрлеккә төҙәтмәләр индереү; аҙартҡылыҡ һәм һөҙөмтәне формалаштырыу һәм баһалау, тәжрибәне булдырыу, килеп тыуған ситуацияның ыңғай яҡтарын таба белеү; уңыш гарантияһы булмаған осраҡта эш итергә әҙер булыу.

МЕТАПРЕДМЕТ ҺӨҘӨМТӘЛӘР

универсаль уҡыу **танып-белеү хәрәкәттәрен** үҙләштереү

Төп логик хәрәкәт:

тел берәмектәрен, тел күренештәрен һәм процестарҙың мөһим билдәләрен характерлау һәм асыу;

тел берәмеге (күренеш) классификацияһының төп билдәһен, дөйөмләштереү һәм сағыштырыу өсөн нигеҙҙе, үткәреләсәк анализдың критерияларын билдәләү; тел берәмектәренең әһәмиәтле билдәләрен классификациялау;

ҡуйылған кәрәкле уҡыу мәсьәләһен хәл итеү өсөн мәғлүмәттең етмәүен асыҡлау;

тел процестарын өйрәнеүҙә сәбәп-тикшеренеү бәйләнештәрҙе асыҡлау; дедуктив һәм индуктив аналогия буйынса һөҙөмтә ҡулланып һығымта эшләү, бер-береһенә бәйләнеш буйынса гипотеза формалаштырыу;

төрлө төрҙәге текстар, төрлө тел берәмектәре менән эшләү барышында, хәл итеү варианттарын сағыштырып һәм үҙаллы билдәләгән критерийҙарҙы иҫәпкә алып, ҡулайлы вариантты һайлап, уҡыу мәсьәләһенең сиселешен үҙаллы һайлау.

Төп тикшеренеү эшмәкәрлеге:

тел белемендә һорауҙы белем алыуҙың тикшеренеү инструменты булараҡ ҡулланыу;

ысынбарлыҡ һәм теләгән хәл торош ситуацияһы араһында тап килмәгәнлекте теркәүсе һорауҙы формалаштырыу, эҙләнә торған һәм ысынбарлыҡты үҙаллы билдәләү;

үҙ фекере йөрөтөүеңде һәм башҡаларҙың фекеренең дөрөҫлөгө тураһында гипотеза формалаштырыу, үҙ гипотезаңды һәм фекереңде аргументлау;

эшмәкәрлектең алгоритмын төҙөү һәм уны уҡыу мәсьәләһен сисеүҙә ҡулланыу;

тел берәмектәренең, процестарҙың, сәбәп-тикшеренеү бәйләнештәрҙең һәм объектарҙың бер-береһенән бойондороҡло булыу үҙенсәлектәрен билдәләү буйынса үҙаллы төҙөлгән план буйынса ҙур булмаған тикшеренеү үткәреү;

лингвистик тикшеренеү (эксперимент) барышында алынған мәғлүмәттең ысынбарлыҡҡа тап килеүен һәм ҡулланылышлы булыуын тикшереү;

алып барылған күҙәтеү, тикшеренеү һөҙөмтәләре буйынса дөйөмләштереү һәм һығымтаны үҙаллы формалаштырыу; алынған дөйөмләштереү һәм һығымтаның ысынбарлыҡҡа тап килеүен баһалау инструменттары менән ҡулланыу;

оҡшаш һәм ҡулайлы ситуацияларҙа мөмкин булған артабанғы үҫеш процесын, ваҡиғалар һәм уларҙың

һөҙөмтәләрен прогнозлау, шулай уҡ яңы шарттар һәм контекстарҙа уларҙың үсеше тураһында фараз итеү.

Мәғлүмәт менән эшләү:

тәҡдим ителгән уҡыу мәсьәләһен һәм бирелгән критерийҙарҙы иҫәпкә алып, мәғлүмәтте эҙләүҙә һәм һайлауҙа төрлө метод, инструметтарҙы ҡулланыу;

текст, таблица һәм схемала бирелгән мәғлүмәтте һайлау, анализлау, интерпретациялау, дөйөмләштереү һәм системалаштырыу;

текстағы мәғлүмәттең дөрөҫлөгө һәм ҡулланылышы күҙлегенән баһалау өсөн төрлө төрҙәге аралашыу һәм уҡыуҙы ҡулланыу һәм уҡыу мәсьәләһен хәл итеү маҡсатынан кәрәкле мәғлүмәтте үҙләштереү;

ҡуйылған маҡсаттарҙы иҫәпкә алып, мәғлүмәтте алыу, дөйөмләштереү һәм системалаштырыу өсөн мәғәнәле уҡыуҙы ҡулланыу;

төрлө мәғлүмәти сығанаҡтарҙа тап килгән аргументтарҙы (раҫлаусы йә кире ҡағыусы бер үк идеяны, версияны) табыу;

мәғлүмәтте (текст, презентация, таблица, схема) тәҡдим итеүҙең ҡулайлы формаһын үҙаллы һайлау һәм хәл ителәсәк мәсьәләне ауыр булмаған диаграмма, графика һәм, коммуникатив күрһәтмә бәйләнешендә уның комбинацияларын иллюстрациялау;

уҡытыусы тарафынан тәҡдим ителгән йә үҙаллы аныҡ итеп әйтелгән критериялар буйынса мәғлүмәттең ышаныслылығын баһалау;

мәғлүмәтте эффектлы иҫтә ҡалдырыу һәм системалаштырыу.

Универсаль уҡыу **коммуникатив хәрәкәттәрен** үҙләштереү

Аралашыу:

фекерҙе ҡабул итеү һәм аныҡ итеп әйтеү, аралашыуҙың шарт һәм маҡсатына ярашлы эмоцияңды белдереү; диалог һәм дискуссияларҙа, телдән монологик телмәрҙә һәм яҙма текстарҙа үҙеңде (үҙеңдең ҡарашыңды) белдереү;

вербаль булмаған аралашыу сараларын таныу, социаль тамғаларҙың мәғәнәһен аңлау;

конфликт ситуацияларҙың тәүшарттарын белеү һәм таныу һәм конфликты йомшартыу, һөйләшеү алып барыу;

башҡаларҙың ниәттәрен аңлау, әңгәмәләшеүсеңә ихтирам күрһәтеү һәм корректлы формала үҙеңдең килешмәүеңде аныҡ итеп әйтеү;

диалог/дискуссия барышында мәсьәләләрҙе хәл итеү маҡсатынан һәм аралашыуҙың ыңғай хәл итеүен ҡеүәтләп, тема буйынса һорау биреү һәм үҙ идеяларыңды әйтеү;

диалогта ҡатнашыусыларҙың фекерен фекереӊ менән сағыштырыу, позицияларҙың айырмалы һәм оҡшаш яҡтарын табыу;

үткәрелгән тел анализы, эшләнелгән лингвистик эксперимент, эҙләнеү, проект һөҙөмтәләрен халыҡ алдында тәҡдим итеү;

презентацияның маҡсатын һәм аудиторияның үҙенсәлеген иҫәпкә алып, сығыш форматын үҙаллы һайлау һәм күргәҙмә материалды ҡулланып, уға ярашлы телдән һәм яҙма текст төҙөү.

Берҙәм эшмәкәрлек:

тәғәйен проблеманы хәл итеүҙә командала һәм шәхсән эштең өҫтөнлөгөн аңлау һәм ҡулланыу, ҡуйылған мәсьәләләрҙе хәл итеүҙә төркөм менән эшләү формаһын ҡулланыуҙың кәрәклеген нигеҙләү;

берҙәм эшмәкәрлектең маҡсатын ҡабул итеү, уға өлгәшеү өсөн коллектив менән планлаштырыу һәм хәрәкәтте башҡарыу: ролдәрҙе бүлеп биреү, килешеү, процесты һәм бергә эшләүҙең һөҙөмтәһен тикшереү; бер-нисә кешенең фекерен дөйөмләштерә белеү, етәкселек итергә әҙерлекте күрһәтеү, ҡушҡан эште башҡарыу, бойһоноу;

берҙәм эшмәкәрлекте ойоштороуҙы планлаштырыу, үҙеңдең ролеңде (берҙәм эшмәкәрлектә ҡатнашыусыларҙың барыһының да өҫтөнлөктәрен һәм мөмкинлектәрен иҫәпкә алып) билдәләү, команда ағзалары араһында мәсьәләләрҙе бүлеп биреү, төркөм формаһындағы эштә (фекер алышыу, “мейе штурмы” һәм башҡалар) ҡатнашыу;

үҙеңә бүленгән эште башҡарыу, үҙ эшеңдең йүнәлеше буйынса сифатлы һөҙөмтәгә өлгәшеү һәм командалағы башҡа ағзаларҙың эштәре менән үҙ эшеңде тиңләү;

дөйөм һуңғы һөҙөмтәгә һалған өлөшөңдөң сифатын эшмәкәрлектә ҡатнашыусыларҙың үҙаллы аныҡ итеп билдәләгән критерийҙар буйынса баһалау; баштағы мәсьәләнең һөҙөмтәләре һәм һуңғы һөҙөмтәгә өлгәшеү өсөн командалағы һәр ағзаның өлөшөн сағыштырыу һәм төркөм алдында отчет тәҡдим итергә әҙерлекте күрһәтеү.

Универсаль уҡыу **регулятив эшмәкәрлекте** үҙләштереү

Үҙ ойоштороу:

уҡыу мәсьәләһе һәм тормош ситуацияларын хәл итеү өсөн проблемаларҙы асыу;

хәл итеүҙе ҡабул итеүҙә төрлө йүнәлештәрҙе (шәхсән, төркөмдә хәл итеүҙә) ала белеү;

мәсьәләне сисеүҙә (йә уның өлөшөн) үҙаллы алгоритм төҙөү, булған ресурстарҙы һәм үҙ мөмкинлектәреңде иҫәпкә алып, уҡыу мәсьәләһен сисеүҙең ысулын һайлау, хәл итеүҙең мөмкин булған варианттарын аргументлау;

үҙаллы эшмәкәрлек планын төҙөү, уны тормошҡа ашырыуҙа кәрәкле төҙәтмәләр индереү;

хәл итеүҙе һайлап алыу һәм яуаплылыҡты үҙ өҫтөңә алыу.

Үҙ баһалау:

үҙ контролдең (шул иҫәптән телмәр), үҙ мотивация һәм рефлексияның төрлө ысулдарына эйә булыу;

уҡыу ситуацияһына адекват баһа биреү һәм уны үҙгәртеү буйынса план тәҡдим итеү;

уҡыу мәсьәләһен хәл итеүҙә буласаҡ ауырлыҡтарҙы күҙаллау һәм уны үҙгәртелгән осраҡта хәл итеүҙе көйләү;

эшмәкәрлек һөҙөмтәләренә өлгәшеүҙең (өлгәшмәүҙең) сәбәбен аңлатыу; коммуникатив уңышһыҙлыҡтарҙың сәбәбен аңлау һәм уны иҫкәртә белеү, үҙләштерелгән телмәр тәжрибәһенә баһа биреү, маҡсат һәм аралашыу шарттарын иҫәпкә алып, үҙ телмәреңде корректировкалау; маҡсат һәм аралашыу шарттары һөҙөмтәһенең тап килеүен баһалау.

Эмоциональ интеллект:

үҙ эмоцияң һәм башҡаларҙың эмоцияһы менән идара итеү һәләтен үҫтереү;

эмоцияның сәбәптәрен асыу һәм анализлау; телмәр ситуацияһын анализлауҙа башҡа кешенең дәлил һәм ниәттәрен аңлау; үҙ эмоцияларыңды сағылдырыуҙың ысулдарын көйләү.

Үҙеңде һәм башҡаларҙы ҡабул итеү:

башҡа кешенең һәм үҙ фекереңә аңлы ҡарау; үҙеңдең һәм башҡаларҙың хаталаныуға хоҡуғын таныу;

үҙеңде һәм башҡаларҙы тәнҡитләмәй ҡабул итеү, асыҡлыҡ күрһәтеү;

тирә-яҡтағы бөтә нәмәне контролдә тотоп булмауҙы аңлау.

ПРЕДМЕТҺӨҘӨМТӘЛӘРЕ

7 КЛАСС

Уҡыусылар белергә тейеш:

– кеше, дәүләт, йәмғиәт тормошонда туған телдең ролен аңлау;

– тел, мәҙәниәт һәм халыҡ тарихының бәйләнешен аңлау; миҫалдар килтереү;

– хәҙерге башҡорт әҙәби телендә телмәр нормаларын һаҡлау;

– монолог-һүрәтләү, монолог-фекер йөрөтөү, монолог-хикәйәләү төҙөү (ҡабатлау);

– күҙәтеүҙәр, шәхси тәьҫораттар, фәнни-уҡыу-уҡытыу, матур әҙәбиәт һәм фәнни-популяр әҙәбиәт (телдән монолог-һүрәтләү, монолог-фекер йөрөтөү, монолог-хикәйәләү) уҡыу нигеҙендә телдән монологик телмәр төҙөү;

– диалог төрҙәрен (эшмәкәрлеккә әйҙәү, фекер менән уртаҡлашыу, мәғлүмәтте һорау, мәғлүмәтте хәбәр итеү) айырыу;

– һүҙҙәрҙе лексик мәғәнәһе һәм лексик тура килеү талаптарына яраҡлы ҡулланыу; паронимдарҙы ҡулланыу нормаларын һаҡлау;

– типик грамматик хаталарҙы (өйрәнелгән кимәлдә) анализлау һәм айырыу;

– хәҙерге әҙәби телдең төп нормаларын иҫәпкә алып, телдән һәм яҙма телмәрҙе корректлау;

– һүҙҙәрҙе хәҙерге орфоэпик, грамматик һәм стилистик норма варианттарын иҫәпкә алып ҡулланыу;

– үҙеңдең телмәреңдә хәҙерге башҡорт әҙәби телдең төп лексик нормаларын иҫәпкә алыу (ҡабатлау);

– хәҙерге башҡорт әҙәби теленең синтаксик нормаларын һаҡлау;

– һүҙбәйләнеш, бер составлы, ике составлы һөйләмдәр, тиң киҫәкле һөйләмдәр, өндәш һүҙҙәр менән һөйләмдәр, инеш һүҙ һәм инеш һөйләмдәр менән һөйләмдәр, айырымланған киҫәктәр менән һөйләмдәрҙе төҙөүҙең төп нормаларын аңлау;

– милли башҡорт телмәр этикеты (тупаҫ һүҙҙәрҙе, аңлатма, фразаларҙы ҡулланыуҙы тыйыу; һөйләшеүҙә ҡәтғилекте ҡулланмау һ.б.) нигеҙендә ятыусы аралашыу этикеты принциптарын ҡулланыу;

– кешенең һәм үҙеңдең телмәреңде хәҙерге башҡорт әҙәби теле нормалары күҙлегенән анализлау һәм баһалау;

– аңлатмалы, орфоэпик, синоним, антоним; грамматик һүҙлек һәм белешмәләр, шулай иҫәптән мультимедийныйҙарҙы ҡулланыу; пунктуация буйынса орфографик һүҙлектәр һәм белешмәләр ҡулланыу;

– тексты төп билдәләренә ярашлы булыу күҙлегенән анализлау; уның структураһын, абзацтарҙың бәйләнеш үҙенсәлектәрен, текстағы тел-һүрәтләү сараларын билдәләү;

– тексты ҡайтанан эшкәртеү күнекмәләрен үҙләштереү: уҡылған тексҡа план төҙөү (ябай, ҡатмарлы) артабан тексты телдән һәм яҙма формала йөкмәкеһен һөйләү маҡсаты менән; уҡылған һәм тыңланған текста төп һәм икенсел мәғлүмәтте айырып алыу; текст йөкмәткеһен һөйләү; тексты мәғлүмәти эшкәртеү сараларын ҡулланыу; төрлө сығанаҡтарҙан, шулай уҡ лингвистик һүҙлектәрҙән һәм белешмәләрҙән мәғлүмәт алыу һәм уны уҡыу-уҡытыу эшмәкәрлегендә ҡулланыу;

– публицистик стилдең үҙенсәлектәрен характерлау (шул иҫәптән ҡулланыу, функцияһы), публицистик стилдә тел-һүрәтләү сараларының ҡулланыуы, публицистик стиль текстарының төҙөлөү нормаларын, жанр (интервью, репортаж, ҡыҫҡа мәҡәләләр) үҙенсәлектәрен ҡылыҡһырлау;

– репортаж, ҡыҫҡа мәҡәләләр, интервью; эшлекле ҡағыҙҙар (күрһәтмә) жанрында публицистик стиль текстары төҙөү;

– публицистик стиль текстарын төҙөү нормаларын үҙләштереү;

– рәсми эш ҡағыҙҙары стилен (шул иҫәптән ҡулланыу, функция, тел үҙенсәлектәре), күрһәтмәнең (инструкция) жанр үҙенсәлектәрен характерлау;

– төрлө төрҙәге тел анализдарын яһағанда һәм телмәр практикаһында телдең функциональ төрлөлөгө тураһында белемдәрен ҡулланыу;

– лингвистика бүлеге булараҡ синтаксис тураһында аңлатма;

– синтаксис берәмеге булараҡ һүҙбәйләнеш һәм һөйләмде таныу (ҡабатлау);

– өйрәнелгән тыныш билдәләренең функцияларын айырыу;

– һүҙбәйләнеш, уның һөйләмдән айырмаһын билдәләү;

– һүҙбәйләнештәрҙең яһалыу юлдарын үҙләштереү; эйәртеүле бәйләнеш төрҙәрен: ярашыу, башҡарылыу, йәнәшәлек, һөйкәлеүҙе айырыу;

– һүҙбәйләнештәрҙе фразеологик берәмектәр менән сағыштырыу, улар араһындағы айырманы таныу;

– телмәр практикаһында һүҙбәйләнештәрҙе төҙөү нормаһын ҡулланыу;
– һөйләмдең төп билдәләрен, телдән һәм яҙма телмәрҙә һөйләмдәрҙе төҙөү сараларын характерлау;
– әйтелеү маҡсаты, эмоциональ биҙәлеше буйынса һөйләмдәрҙе таныу; уның интонацион һәм мәғәнәүи үҙенсәлектәрен характерлау (ҡабатлау);
– һөйләмдә грамматик нигеҙҙең иҫәбе буйынса таныу; эйәне сағылдырыу ысулдары, хәбәр төрҙәре һәм уны сағылдырыу ысулдарын таныу; ябай һөйләү төҙөү нормаларын ҡулланыу; эйә менән хәбәрҙең яраҡлашыу нормаларын ҡулланыу; эйә менән хәбәр араһында һыҙыҡ ҡулланыу нормаларын ҡулланыу;
– һөйләмдең баш һәм эйәрсән киҫәктәре барлығы, тулы һәм кәм һөйләмдәр (кәм һөйләмдәрҙең диалогик телмәрҙә ҡулланыу үҙенсәлектәрен аңлау) яғынан таныу;
– һөйләмдә эйәрсән киҫәктәрҙең төрҙәрен (тиң һәм тиң булмаған аныҡлаусылар, өҫтәлмәлек, тура һәм ситләтелгән тултырыусы, хәлдәрҙең төрҙәре: ваҡыт, урын, сәбәп, маҡсат, рәүеш, шарт, күләм-дәрәжә, кире) айырыу;
– һөйләмдәрҙә грамматик нигеҙҙәрҙең һаны буйынса айырыу; эйәне сағылдырыу ысулдары, хәбәр төрҙәре һәм уны сағылдырыу ысулдарын таныу;
– бер составлы һөйләмдәрҙе, уларҙың грамматик билдәләрен; бер составлы һөйләмдәрҙең төрҙәрен (билдәле эйәле һөйләм, билдәһеҙ эйәле һөйләм, эйәһеҙ һөйләм, атама һөйләм) таныу; телмәрҙә бер составлы һөйләмдәрҙе ҡулланыу үҙенсәлектәрен айырыу;
– тиң киҫәкле һөйләмдәр араһында тыныш билдәләрен дөрөҫ ҡулланыу;
– дөйөмләштереүсе һүҙҙәре булған тиң киҫәкле һөйләмдәрҙе айырыу, дөрөҫ интонация менән уҡыу;
– тиң киҫәкле һөйләмдәрҙең үҙенсәлектәрен билдәләү; тиң һәм тиң булмаған аныҡлаусыларҙы айырыу; тиң киҫәктәр эргәһендә дөйөмләштереүсе һүҙҙе табыу; телмәрҙә тиң киҫәкле һөйләмдәрҙе ҡулланыу үҙенсәлектәрен аңлау;
– тиң киҫәкле һөйләмдәрҙә тыныш билдәләре ҡуйылыу нормаларын, дөйөмләштереүсе һүҙҙәре булған тиң киҫәкле һөйләмдәрҙә тыныш билдәләре ҡуйылыу нормаларын ҡулланыу;
– инеш һүҙҙәр һәм инеш һөйләмдәрҙе айырыу, телмәрҙә өндәш һүҙҙәр ҡулланылған һөйләмдәрҙең үҙенсәлектәрен аңлау;
– инеш һүҙҙәр һәм инеш һөйләмдәрҙә тыныш билдәләре ҡулланыу нормаларын белеү;
– телмәрҙә инеш һүҙҙәр һәм инеш һөйләмдәрҙе ҡулланыу һәм уларҙың функцияларын аңлау;
– инеш һүҙҙәр һәм инеш һөйләмдәр төҙөү нормаларын ҡулланыу;
– һөйләмдең айырымланған киҫәктәренең төрҙәрен (өҫтәлмәлектәрҙең айырымланыуы, аныҡлаусыларҙың айырымланыуы, хәл әйтемдәренең айырымланыуы) айырыу һәм тыныш билдәләрен дөрөҫ ҡуйыу;
– тура телмәрле һәм ситләтелгән телмәрле (өйрәнелгән кимәлдә) ҡушма һөйләмдәрҙе таныу;
– тура телмәрле һәм ситләтелгән телмәрле һөйләмдәрҙә тыныш билдәләрен дөрөҫ ҡуйыу.

7 КЛАСС

Тематик план (33 сәғәт)

Дәрестәр темаһы	
Башҡорт теле – беҙҙең туған телебеҙ	1
Морфология, лексика буйынса үтелгәндәрҙе ҡабатлау.	1
Хаталар өҫтөндә эш.Синтаксистың төп маҡсаты.	1
Һүҙбәйләнештәрҙең яһалыу төрҙәре.	1
ТҮ. Ә.Лотфуллиндың “Алтын көҙ”картинаһы буйынса инша.	1
Йәнәшәлек	1
Һүҙбәйләнеш һәм ҡушма һүҙ	1
ТҮ.Өйрәтеү изложениеһы.Текст буйынса эш. “Минең ҡолоном бар”	1
Контроль эш. Күсереп яҙыу “Иҙел буйлап”.	1
Өҫтәлмәлек.	1
Тура һәм ситләтелгән тултырыусы	**1**
Күләм-дәрәжә	1
Шарт,сәбәп хәлдәре	1
Һөйләмдә һөйләм киҫәктәренең урынлашыу тәртибе	1

Һөйләм киҫәктәре буйынса үтелгәндәрҙе ҡабатлау	1
Билдәһеҙ эйәле һөйләм	1
Атама һөйләмдәр	1
ТҮ. Р.Нурмөхәмәтовтың”Батыр тураһында легенда” картинаһы буйынса контроль инша	1
Тулы һәм кәм һөйләмдәрҙе телмәрҙә ҡулланыу	1
Контроль эш (изложение). Тексҡа ҡарап ҡыҫҡартып яҙыу. “Вәли менән Ғәли”.	1
Тиң киҫәктәр эргәһендә тыныш билдәләре	1
Дөйөмләштереүсе һүҙҙәр эргәһендә тыныш билдәләре	1
Хаталар өҫтөндә эш. Өндәш һүҙҙәр	1
Инеш һүҙ һәм инеш һөйләмдәр	1
Өндәш һүҙ һәм инеш һүҙле һөйләмдәрҙе телмәрҙә ҡулланыу	1
Айырымланыу тураһында төшөнсә.Өҫтәлмәлек	1
Хәл әйтемдәре һәм уларҙың үҙенсәлеге	1
Хәл әйтемдәренең айырымланыуы	1
Айырымланған эйәрсән киҫәктәр.	1
Тура телмәрле һөйләмдәрҙә тыныш билдәләре	1
Диалог. Цитаталар	1
Ҡабатлау. Тура телмәрҙә тыныш билдәләре.	1
Арауыҡ аттестация сиктәрендә йомғаҡлау контроль эш .Контроль күсереп яҙыу “Яҙғы тантана”.	1

Ҡушымта

Уҡыу-уҡытыу – методик һәм мәғлүмәти-ресурс тәьмин итеү

Уҡыу-укытыу-методик әҙәбиәт:

1. Псәнчин В.Ш., Псәнчин Ю.В., Ғәбитова З.М., Әйүпов Р.Р., Әйүпова В.Б. «Башкорт теле» 5 класс. Уҡытыу туған (башҡорт) телендә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмалары өсөн (дәреслек). (яңыртылған баҫма) – Өфө: Китап, 2016. –263 б.
2. Солтанбаева Х. В., Балапанова Л. С. «Башкорт теле» 6 класс. Уҡытыу туған (башҡорт) телендә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмалары өсөн (дәреслек) (яңыртылған баҫма) – Өфө: Китап, 2016. – 212 б.
3. Аҙнабаев А. М., Таһирова С. А., Ғәзизуллина М.А. «Башкорт теле» 6 класс. Уҡытыу туған (башҡорт) телендә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмалары өсөн (дәреслек) (яңыртылған баҫма) – Өфө: Китап, 2016. – 207 б.
4. Сәмситова Л. Х., Таһирова С.А., Рәхимова Э. Ф., Исламова Т.М. «Башкорт теле» 6 класс. Уҡытыу туған (башҡорт) телендә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмалары өсөн (дәреслек) (яңыртылған баҫма) – Өфө: Китап, 2016. – 215 б.
5. Псәнчин В. Ш., Пәянчин Ю. В., Игликова А.И., Утәбаева Ф.Ю. «Башкорт теле» 6 класс. Уҡытыу туған (башҡорт) телендә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмалары өсөн (дәреслек) (яңыртылған баҫма) – Өфө: Китап, 2016. – 238 б.

Уҡыу-укытыу ҡулланмалары:

6. Илмөхәмәтов Ә.Ғ. Хәҙерге заман дәрестәрен проектлау. – Өфө:БР МҮИ, 2015. – 54 б.
7. Сафина Л. Х, Латыпова Р. М., Санъяров Ф. Б.Башҡорт теле. Яңы ҡараш. – Өфө: Мир печати, 2021. – 94 б.

Һүҙлектәр:

8. Аҙнағолов Р. Ғ.Башҡорт теленең орфографик һүҙлеге. – Өфө: Китап, 1998. – 368 б.
9. Әхтәмов М. Х. Грамматик һүҙлек. – Өфө: Китап, 2007. −176 б.
10. Әхтәмов М. Х. Халыҡ һынамыштары:Һүҙлек. – Өфө: Китап, 2002. − 160 б.
11. Әхтәмов М. Х. Башҡорт халыҡ мәҡәлдәре һәм әйтемдәре һүҙлеге. – Өфө: Китап, 2008. – 776 б.
12. Әхтәмов М. Х. Омонимдар һүҙлеге. – Өөф: Китап: 2006. – 384 б.
13. Сәмситова Л. Х. Р.Башҡорт мәҙәниәтенең реалияһы: башҡорт теленең эквивалентһыҙ лексикаһы һүҙлеге– Өфө: Китап, 2006. – 214 б.
14. Урағсин З. Ғ. Русса – башҡортса һүҙлек. –Өфө: Китап, 2007. – 278 б.
15. Ураҡсин З. Ғ.Башҡорт теленең синонимдар һүҙлеге. – Өфө: Китап, 2008. –163 б.
16. Ураҡсин З. Ғ. Башҡорт теленең фразеологизмдар һүҙлеге. – Өфө: Китап, 1996. – 163 б.
17. Усманова М. Ғ., Сәйәхова Л. Г. Башҡортса-русса һәм русса-башҡортса һүҙлек.Телмәр өлгөләре. Грамматика. – Өфө: «Эдвис», 2018. – 376 б.
18. Хисамитдинова Ф. Г. и др. Академический словарь башкирского языкаБашҡорт теленең академик һүҙлеге (ун томда). – 5 том. – Өфө: Китап, 2014. – 944 б.

Методик кәңәштәр:

19. Аҙнағолов Р. Ғ. Башҡорт телен уҡытыу методикаһы. Уҡытыу туған (башҡорт) телендә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмаларының 5–9 кластары өсөн. – Өфө: Китап, 1996. – 320 б.
20. Ғәбитова З. М. Уҡытыу туған (башҡорт) телдә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмаларының 5-11 кластары өсөн “Башҡорт теле” предметы буйынса белем биреү өлгө программалары – Өфө: Китап, 2016. –70 б.
21. Ғәбитова З. М, Солтанбаева Х.В., Аҙнабаев Ә.М., Таһирова С.А., Сәмситова Л.Х., Рәхимова Э.Ф., Псәнчин В.Ш., Псәнчин Ю.В., һ.б. Уҡытыу туған (башҡорт) телдә алып барылған дөйөм белем биреү ойошмаларының 5-11 кластары өсөн. «Башҡорт теле» дәреслегенә методик ҡулланма. – Өфө: Китап, 2016. – 535 б.
22. Ғәбитова З. М. Башҡорт теле дәрестәрендә универсаль уҡыу эшмәкәрлеген формалаштырыу. – Өфө: ИРО РБ, 2013. – 36 б.
23. Ғәбитова З. М. и др.Эш программалары төҙөү буыйнса методик кәңәштәр. – Өфө, ИРО РБ, 2015. – 52 б.

Мәғлүмәти ресурстар:

24. Педагог – эҙләнеүсе сайтында уҡытыуҙа авторлыҡ методикаһы // URL: http://si-sv.com/dir/pedsovet_org/2-1-0-41 (мөрәжәғәт итеү: 22.02.2022).
25. Башҡорт энциклопедияһы // URL: http:www.bashenc.ru (мөрәжәғәт итеү: 12.01.2022).
26. Башҡорт әкиәттәре // URL: http:www.hobobo.ru/catalog (мөрәжәғәт итеү: 13.02.2022).
27. Интерактив башҡорт теле // URL: https://bashlang.ru (мөрәжәғәт итеү: 21.01.2022).

7-се класта башҡорт теле дәрестәрен планлаштырыу (индивидуаль)

№	Дәрестәр темаһы	планл.в.	фактик в.	Иҫкәрмә
1	Башҡорт теле – беҙҙең туған телебеҙ	04.09		
2	Морфология, лексика буйынса үтелгәндәрҙе ҡабатлау.	11.09		
3	Синтаксистың төп маҡсаты.	18.09.		
4	Һүҙбәйләнештәрҙең яһалыу төрҙәре.	25.09.		
5	ТҮ. Ә.Лотфуллиндың “Алтын көҙ”картинаһы буйынса инша.	02.10		
6	Йәнәшәлек	09.10		
7	Һүҙбәйләнеш һәм ҡушма һүҙ	16.10		
8	ТҮ.Өйрәтеү изложениеһы.Текст буйынса эш. “Минең ҡолоном бар”	23.10		
9	Контроль күсереп яҙыу “Иҙел буйлап”.	13.11		
10	Өҫтәлмәлек.	20.11		
11	Тура һәм ситләтелгән тултырыусы	27.11		
12	Күләм-дәрәжә	04.12		
13	Шарт,сәбәп хәлдәре	11.12		
14	Һөйләмдә һөйләм киҫәктәренең урынлашыу тәртибе	18.12		
15	Һөйләм киҫәктәре буйынса үтелгәндәрҙе ҡабатлау	25.12		
16	Билдәһеҙ эйәле һөйләм	15.01		
17	Атама һөйләмдәр	22.01		
18	ТҮ. Р.Нурмөхәмәтовтың”Батыр тураһында легенда” картинаһы буйынса контроль инша	29.01		
19	Тулы һәм кәм һөйләмдәрҙе телмәрҙә ҡулланыу	05.02		
20	Контроль эш (изложение).Тексты ҡарап ҡыҫҡартып яҙыу . “Вәли менән Ғәли”.	12.02		
21	Тиң киҫәктәр эргәһендә тыныш билдәләре	19.02		
22	Дөйөмләштереүсе һүҙҙәр эргәһендә тыныш билдәләре	26.02		
23	Хаталар өҫтөндә эш. Өндәш һүҙҙәр	04.03		
24	Инеш һүҙ һәм инеш һөйләмдәр	11.03		
25	Өндәш һүҙ һәм инеш һүҙле һөйләмдәрҙе телмәрҙә ҡулланыу	18.03		
26	Айырымланыу тураһында төшөнсә.Өҫтәлмәлек	01.04		
27	Хәл әйтемдәре һәм уларҙың үҙенсәлеге	08.04		
28	Хәл әйтемдәренең айырымланыуы	15.04		
29	Айырымланған эйәрсән киҫәктәр.	22.04		
30	Тура телмәрле һөйләмдәрҙә тыныш билдәләре	29.04		
31	Диалог. Цитаталар	06.05		
32	Ҡабатлау. Тура телмәрҙә тыныш билдәләре.	13.05		
33	Арауыҡ аттестация сиктәрендә йомғаҡлау контроль эш Контроль күсереп яҙыу “Яҙғы тантана”.	20.05		